

6642
БІЛ: УКРАЇНСЬКЕ ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО

СТЕПАН ОСТРЯНИЦЯ

ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

1638

1938

Stefan Ostranitz

Hetmanus totius Ukrainae fluminis Dnipr a
dextris et a sinistris et kosakorum Dux 1638.

T3(24K)442-535

СТЕПАН ОСТРЯНИЦЬ
ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНИ

1838

1838

Львівська державна
наукова бібліотека

№

4540

06 10

ГЕТЬМАН УКРАЇНИ СТЕПАН ОСТРЯНИЦЯ

1638—1938

«Під час війни не лінуйтеся, не спускайтеся на воївод ваших, не віддавайтеся ні п'яцтеу, ні їді, ні снатью. Сами сторожусь настановляйте. Залагодивши все, лягайте спати коло воїнів і вставайте рано. Зброї з себе не скидайте, незважаючи чи є небезпека — чи не має: від безпечности може чоловік несподівано загинути».

(З науки Володимира Мономаха.)

Історія націй завжди складалася з історій одиниць, приймавших позитивну активну участь в розвою національно-державного життя свого народу!

Виходячи з цього, я хочу тут коротко згадати перебіг подій на Україні в часи Гетьмана Степана Остряниці, що були генеральною пробою українських національно-державних сил перед Хмельниченою. Є також не до заперечення про подібність цих подій і до сучасних часів на Україні.

Сьогодні — є вчора! Таких «сьогодні», які вже стали «вчора й позавчера» — є в життю українського козацького народу чимало. Одно, з таких «сьогодні-вчора» розгорнулося на Україні за десять років перед Хмельниченою в березні 1638 року і чому сьогодні, в березні 1938 року, минуло триста років.

Весна 1638 року була дуже рання. Вже на початку березня вкрилася Україна зеленим келимом і завітчалася пишним чарівним цвітом. Земля раділа песощам золотого проміння сонця, яке ogrівало й визволяло її з під чар так довгого зимового сну. Раділа земля і все що жило на ній, лише люди не тішилися сонцем, а як сполохана отара снували по балкам, лісам і байракам — шукаючи захисту від страшних катувань, які спали на них по подіях під Кумейками. —

Земля раділа — Україна палала! Несамовитий польський гетьман Потоцький гасав мов дикий звір, мордуючи людей, випалюючи міста і села, знищуючи все живе та гадаючи, що ось нарешті настав час, коли лях є пан над Україною, а пам'ять про Гетьманат і Козацьку Державність він зітре і зальє пожежами, руїною і кровію.

Загорілась Україна! . . . Розлилась кров козацька! . . Але подув вітер з Січі і просохла кров, скипівши в літерах: — Підкова, Наливайко, Трясило, Павлюк... Спихнулися Ляхи! Прокинувся Потоцький! . . Але запізно! . . . Перед ним, обличам до облича — стояв з ласки Божої і волі Козацької,

Гетьман Степан Острянця!

Аби нащадки більш зрозуміли тогочасні події, — фортуна спасла від забутя де кілька відомостей про рід і походження та діяльність цього хороброго але разом і нещасного Гетьмана-Мученика. По батьківській лінії походив Гетьман Степан Острянця з роду князів Острогетів. Один з пращурів гетьмана, воєвода Мстислав Острогет (1360—1430) під командою Намісника України Князя Венцеслава Світольдовича приймав видатну участь у війнах Литви проти ордену Хрестоносців в 1401. році і пізніше. У 1410 році водив воєвода Острогет свої полки на поміч велик. Князеві Витовту і в битві під Таненбергом і Грюнвальденом знаходився він зі своїм військом на правому крилі. Ця битва скінчилася погромом хрестоносців. 14 тисяч лицарів було взято до полону, 50000 залишилося на полі битви побитими, серед котрих було багато Командорів і навіть

2 сам Марістер Ордену Юнгінген.

Ця поміч Князя Венцеслава Світольдовича, Остроґета, Рогдая, Громвола і др. українських воївод, дала можливість розширити і закріпити права України в Польсько-Литовському союзі, що був укладений на основах «Пакта Конвента» в 1340-х роках. У зв'язку з цим Король Ягайло підтвердив знову грамотою від 1409 року права України. Ця грамота оповіщала: —

«Промислом Божим і доброю волею станів наших народніх зъєднавших князівство наше дідівське Литовське і, по властній волі, підлегші йому князівства Руські з народом і королівством Польським постановили ми і підписали для того пакти сполученя і здавалося було би то досить, але де які чини литовські, на котрих вказує наш Гетьман Руський, не спиняються відкидати повного єдинства з ними, чинів русько-українських і тамошньої шляхти відносно визволення їх від татар. Тому постановляємо і наново стверджуємо і вже затверджені пакти зъєднання народу руського з народом литовським і польським і бути їм як рівний з рівним і вільний з вільним вічно і непорушно, і права свої руські мати їм без порушення бо вони є добрі, а тому і прийняті в князівстві нашім Литовським разом з письмом руським чи словенським. По цим правам мати їм всі суди і розправи, і мастками своїми наслідними і нажитими володіти їм і як хочуть вживати безперечно і непорушно. Також лицарству Руському з лицарством Польським і Литовським бути в порозуміню як рівний з рівним на всіх розправах і урядах без усяких перепон і втручань. Претензії і докази про давнє визволення народу русько-українського від ярма татарського, сильно забороняємо і знищуємо, позаяк за це високо і дорого заплачено і відслужено лицарством руським против ворогів литовських — зрадників ливонців, непостійних крижаків і др. наїздників на Батьківшену, від котрих лицарство русько-українське нас оборонило і голови свої за нас положило а тому за укоризни їм, тяжкі кари винуватим постановляємо». —

В 1435 році беруть Остроґети активну участь в битві під Вількоміром проти короля Жигимонта. Пізніше заходами роду Остроґетів був збудований замок Остер меже Дніпром і Десною. З часом прізвисьце Остро-

гетів переходе в прізвисько Остранинів або Остряниць. Цьому сприяли безперечно ті обставини, які панували тоді на Україні. З історії нам відомо що князь Дмитро Вишнівецький звався Байдю, або князь Мрозівський — Морозеньком, князь Брацлавський — Богуном і т. и.

Батько Гетьмана Степана Остряниці був сотником Ніжинського полку і приймав участь в походах Гетьмана Наливайка, та був убитий під час битви на Солониці. В молодих роках Степан Остряниця учився в Київській Академії і, як то водилося в ті часи, вступив до війська. Під часи повстання Гетьманів: — Трясила й Павлюка — Степан Остряниця, хоч і був молодий в літах, але за заслуги пред Україною швидко дійшов до полковницького пірнача.

Зрадницький вчинок польного гетьмана Потоцького проти нашого Гетьмана Павлюка, збурих і образив глибоко український козацький нарід. На весні 1638 року зібралася на Січі велика козацька Рада і по обговореню цілого стану на Україні, український козацький нарід проголосив Гетьманом України Степана Остряницю, який був ніжинським полковником, давши йому дорадником старого і заслуженого воїна Леона Гуню зі Старшиною Генеральною. Полковник Степан Остряниця прийняв гетьманську булаву, маючи поверх 40-а років від роду. Це, в ті часи, вказувало на те, що молодий полковник доконав заслуги перед українським козацьким народом. Часи для України були дуже тяжкі, коли Степан Остряниця прийняв гетьманську булаву. Варшавський сойм оголосив таку постанову проти України: —

«Всі права і привілеї козаків, за зроблине ними повстання, знищуються і від цього часу українець-козак є рівний в правах з посполитим. Хоч рейстрові козаки й залишаються в кількості 6000 люду, але вони не будуть мати Гетьмана а підуть під провід комисара, призначеного з польської шляхти, котрий є зобов'язаний заприсягнути Королеві й Річі Посполитій в тому, що буде їм вірний і який не дозволить свавілля посеред козаків, а примусить їх слухатися коронного гетьмана,

4 а також примусить платити за всі понесені поляками

збитки. Комисар цей має жити в Трахтемиреві, а козаки навколо Черкас, Канева і Корсуня — де комисар наказе. За кордонами цих округ не мають права козаки володіти яким будь майном, аби їх земляки не мали з ними ніякого контакту. Все що козаки самовласно причислили до Трахтемирівської округи, мусить бути повернено законним польським властникам. Один по одному, по черзі, мають ці козацькі полки загороджувати переправи татарам через ріки, охоронюючи острови й пороги, й недопускати свавільних до виходу на Чорне Море. Попреч цієї охорони, ніхто не має права виходити на острови й пороги. Хто ж буде спійманий без посвідчення комисара на Кодакові, той буде засуджений карою на горло»...

Так присудили пани на Варшавському соймі. Муки України збільшилися. Старий і славний Київ лежав в руїнах і лише Софійський та Миколаївський собори були цілі, але й ті були захоплені латинниками. Подол, обнесений деревляним частоколом і такими ж баштами та окопаний невеликою канавою, містив в собі лише 5000 мешканців. Все було переповнено польськими постоями й адміністрацією. В Чернігіві були польські уряди і Домініканський кльоштер. В Переяславі, кращому українському місті тодішнього часу, де нараховувалося до 6000 української шляхти, завів воєвода Лука, небіж польського гетьмана Жолкевського, польську іезуїтську колегію. Ніжин, що в 1625 році отримав Магдебурське право й герб — був спустошений. Черкаси, були поляками зруйновані: «ми спалили їх, каже Боляня, через два дні по битві з козаками». Гадяч лише вступав до життя... Кращі міста й села, належали полякам. Лубни, Пиратин, Лукомля, Лохвиця, Прилуки, Журавка, Ічень і Монастирище — належали ренегатові князю Яремі Вишнівецькому. Берзна — Франчишку Вишлю... Носівка — ренегатові Адамові Кисілю... Батурин — Юрію Зтичині і т. д. Одним словом — ляхам здавалося що Уукраїнська Козацька Держава загинули на віки!...

І от у ці часи, коли до того українське суспільство мало занадто нерозвинений національно-державний світогляд; коли воно уявляло з себе ще не вироблену на-

цію, а етнографичну масу; коли воно, признаючи одного постійного Бога на небі, не признавало одного постійного Гетьмана на землі і видавало цих Гетьманів Варшаві, — прийняв Степан Остриця булаву України і видав такий Універсал: —

«Степан Криштоф з Острога й Остра **ОСТРАНИН** по ласці Божій новообранний Гетьман з усім Військом Запоріжським.

Ознаймуємо цим універсалом нашим, всім вам шляхетно уродженим козакам, братам нашим, від многих літ багатьома лицарськими ділами й відвагами по всему світу прославившихся, по обох боках Дніпра на Україні, Батьківщені своїй, від прадідів з давніх давен мешкаючих, одноразово ж і всьому народові українському, котрого в минулому й тепер з великим сердечним жалем не могли переслухати та записати доходячих до Війська Низового Запоріжського від вас скарг і слівних прохань про діючіся вам образи, утиски, руїну й тяжкі податки від ляхів, які по всій Україні обох боків Дніпра перебувають та урядують.

Не тільки Ми, новообранний Гетьман, але і все Військо Запоріжське є зворушені і охоплені великим жалем і тому постановили спільно на раді вирушити з Коша Запоріжського з військом на Україну для визволення вас, за Божою допомогою, народу нашого православного від ярма неволі й мук лядських та для помсти за вчинені образи, руїну й тяжку надругу над вами нашими шляхетно уродженими братами та над усім народом українським, мешкаючим по обох боках Дніпра на Україні.

Ви ж, брати наші, прочитавши цей наш універсал, помиркуйте та зважте про те, що ми з Військом Запоріжським задумали розпочати війну проти ляхів, неприятелів і ворогів наших, бо гадаємо що і вам допекли їх збитки та утиски в маєтностях ваших. Не гадаємо щоби приємно було вам бачити ваших батьків і матерів постійно в надрузі й безчесті, також братів, сестер і жінок криваво безчоловічно мордуємих в ополонках чи в тріскучі морози водою обливаємих, у плуги, як волів (чого в світі не чувати), запрягаємих, або през

6 Христоненавистних жидів, по приказу ляхів, канчу-

ками поганяємих аби добре тягли й лід, на посміховисько й надругу, орали та борознили. Усе це, та багато іншого, що на письмі встид і сказати, діялося та й тепер діється по містах і повітах ваших.

А що найбільше, це те що й служба Божа в церквах православних, наших — грекоукраїнських — від початку охрещення України отправляється та яко сонце в частині європейського світу сіяюча, — тимиж нашими ворогами, отщепенцями й геретиками Ляхами, переслідується і навіть ївлом хочать вони обернути нас на унію та до римського блуду довести, про що певні докази по де яких українських містах існують.

Отож ви, побратими наші, шляхетно уроджені козаки на Україні по обом бокам Дніпра мешкаючі з усім народом козацьким українським усе те, що тут в універсалі написано, зрозумійте та приверніте серця ваші до сердець наших і бажання ваші до бажань наших та об'єднавшись з нами, з ментом прибуття Запоріжського війська на Україну, зі зброєю та допомогою Божою підіймайтеся проти Ляхів, ворогів ваших, і зачинайте війну з ними. До часу, поки Ми прибудемо з військом Запоріжським на Україну, збирайте й годуйте добре коней ваших, також запасайтесь доброю зброєю і всім припасом до неї тоб то порохом і кулями, а також заготовляйте і харчі в достачі для походу. Не давайте себе обманювати ніякими відозвами й універсалами лядськими, а їхніх ошукувань на розбиття наше та погроз неслухайте й не бійтеся.

Лейстрових козаків, виродків і ренеґатів, що ради користей власних про нарід і Батьківщину не дбають — стережіться, яко гадюк ядовитих, і їм нічого не оповідайте, бо наколи би вони про цей Універсал і намірах війська Запоріжського дізналися і Ляхам про то оповіли, то це би загрозило нашим намірам воєнним (чого не дай Боже), а вас би Ляхи розпочали нелюдсько катувати про наміри наші і універсал цей допитуєтесь.

Отож знову підкреслюємо аби ви горяче й пильно до наступної війни готувалися та остерігалися лейстрових козаків і їх приятелів ляхів. В усьому дальнішому — уповайте на милость Божу нас покаравшу за гріхи,

але й готову нас грішних помилувати! Бажаємо вам успіху й щастя та сподіваємося вас, побратимів наших, здоровими й радісними з нами сполучившимися на боротьбу, в недалекому часі на Україні оглядати й ви-тати.

Дан у таборі Війська Низового Запоріжського під Базавлуком, року від Різдва Господня 1638-го, березня 20-го.

О С Т Р А Н И Н.

Гетьман Війська Запоріжського рукою (М. В. З.)

Тяжко було Гетьманові зібрати військо, яке роскинулося по всій Україні. Але нарешті, пробиваючись загонами по ночам, військо козацьке зібралось під Переяславом. Перше що мусів зробити Гетьман, це звільнити від Поляків всі міста Придніпрянські по обох боках і тоді встановити сполучення з козацькими полками, які розкинулися як на лівому, так і на правому боці Дніпра.

Для цього наказав Гетьман полковникові Шкирявому, який ішов з Січі, розпорошити загони по обом бокам Дніпра а самому з головними силами іти за ними в резерві, прямуючи на Переяслав, де була головна Гетьманська кватиря. Аби полегчити рух Шкирявого, наказав Гетьман полковникові Соломі, який оперував на Києвщені, вирушити з полком на зустріч Шкирявому і з'єднатися з ним, меже Каневом і Черкасами, на марші. На Чернигівщину вислав Гетьман полковника Скидана збирати полки, а до Донського Військового Отамана Путивльця вирядив послів з проханням прийти йому на поміч. Отаман Путивлець скликав народній козацький Круг (раду). Поважаючи запоріжців і Остріяницю за їх хоробру участь під час штурму й оборони Азову, Круг згодився подати свою допомогу Гетьману і Отаман Путивлець почав скликати донські полки до Черкаську. У половині травня 1638 року Гетьман, чекаючи підходу своїх військ, віддійшов на виду польського війська до Лубен і коло Голтви дав арьергардний (тиловий) бій полякам. Козацький арьергард погромив поляків і погнав їх передові частини

до Лубен. Не зариваючись (бо не мав всього війська в купі), Гетьман був примушений уникати генерального бою і відійшов на Лохвицю, прикриваючи рух Соломи й Скидана, — а потім на Миргород і Жовнин — прикриваючи рух Шкирявого. Отримавши повідомлення що Солома і Скидан наближаються з півночі, Шкирявий з півдня а зі сходу — Отаман Путивлець з донцями, Гетьман вирушив на Потоцького, який стояв з його військом над р. Старицею. Гетьман ішов поволі, дожидаючи з'єднання з усіма своїми силами, які з усіх кінців України поспішали йому на допомогу. На останньому переході з'єднався Гетьман на марші з полками Соломи й Скидана. Шкирявому поляки перерізали дорогу і він мусів затриматися, але в цей же час наспіли передові загони донців.

Не чекаючи підходу Шкирявого, який мав пробиватись через польські заслони, Гетьман став шикуватись до генерального бою. Польський стан над р. Старицею був добре зміцнений під керівництвом французького інженера (техничний будівник) Бопляна. Гетьман вирішив взяти польський табор приступом і поділив своє військо так: — Центр, силою до 5000 поставив він під команду Кошового Гуні. Праве крило, силою до 3000, поставив під команду Генерального Обозного (міністра війни) Сурмила. Ліве крило, силою до 2000, поставив під команду полковника Недригайла. Сам з резервою до 4000, став за центром і лівим крилом з метою бути готовим подати поміч фронтові, а також прикрити ліве крило і підхід війська Отамана Путивльця від обходу польського війська, висланого проти Шкирявого.

У вечері 15 червня 1638 року по службі Божій Гетьман з Генеральною Старшиною (Уряд) об'їхав фронт козацького війська. В козацькому таборі було тихо, натомість в польському галас, крики, гомін і пісні. Видавши накази командантам, Гетьман наказав коротко по півночі рушити на штурм. Десь коло 2-х годин ночі вдарили козацькі фаланги на польський табор. Поляки, несподіваючись такого наскоку, подалися було назад, але, зрозумівши яка помста чекає їх за Павлюка, ударили на українців і захищалися до відчаю. Українці 9

билися з великим завзяттям, як оповіда очевидець. Зробивши сальву з усіх гармат і мушкетів вони, зачинені димом, кинулися по трупах у рукопашну. — «Крик і стогім людей, тріск мушкетів та гук гармат, були подібні грізній хмарі, каже літописець.» — Бій тягнувся майже до ранку. Поляки захищалися лише шаблями, неспіваючи заряджати мушкетів. Нарешті вони надали на наше ліве крило і козаки подалися назад. Загрожував прорив, але Гетьман подав підмогу з резерви і, виїхавши сам наперед, крикнув: — «Іде допомога!» Козаки, обернувшись, дійсно побачили велику куряву позад себе. То ішли передові загони донських козаків і де які частини Шкирявого. З новою силою ударили на Поляків Українці! Поляки не витримали цього свіжого козацького наскоку і почали відходити до р. Стариці. В цей мент Гуня поділив фронт свого війська і донці кинулися в атаку. Поляки побігли прямо в річку і багато їх там перетопилося, а сам Потоцький ледве спасся з душею.

Цілий польський табір дістався Українцям з усім що в ньому було. Опанувавши табором, і вирядивши кінні загони українців і донців переслідувати ворога, Гетьман відправив молебен а потім наказав ховати убитих. Поляків було поховано 11317, а козаків 4727 в тому числі і славний Кошовий Леон Гуня. Залагодивши справу з мерцями та упорядкувавши військо, Гетьман вирушив трьома колонами на вздогін за Потоцьким і нагнав його під Полонним Чекаючи допомоги з Польщі, Потоцький з рештою війська заперся в замку. Гетьман обложив замок і почав лаштуватись до приступу. В цей мент отримав Гетьман звістку, що на поміч Потоцькому поспішає Ярема Вишневецький зі своїми полками. Гетьман вислав проти Вишневецького заслон під проводом полковника Риндича. Риндич зустрів Вишневецького і напав на нього несподівано та почав тіснити. Отримавши звістку що Риндич щасливо розпочав бій з Вишневецьким, Гетьман кинув військо на штурм замку Полонне.

Не маючи можливости захищатися далі, Потоцький вислав до Гетьмана церковну процесію з православним духовенством з проханням зупинити бій. Прий-

нявши процесію і вислухавши прохання поляків, Гетьман припинив бій але облоги замку не зняв, а скликав Генеральну Раду. На Раді Гетьман умовляв Старшину й делегатів не йти на мир з Поляками, а, переслідуючи їхне розбите військо, іти війною на Польщу. Гетьман доказував що нарід повстав по всій Україні, що військо наше збільшується і сила українська росте. Але слова Гетьмана не помогли. Довго Рада радилася і нарешті, як і завжди, «демократи й хлібороби» взяли гору і пішли на згоду. Облога Полонного була знята. Потоцький виступив з рештою польського війська з України, а Гетьман вирушив з військом до Київa. В Києві були укладені остоточні умови миру і надіслані українські послы до Короля в Варшаву. Вирядивши послів до Варшави і, будучи упевнений що Король може вонмет голосу правди, Гетьман рушив з Київa з кількома полками до Чигрина, а свого сина Яківa, з Полковником Риндичем, вирядив провозжати Отамана Путивльця з Донським військом до кордону України. Українське військо розійшлося по своїм полковим округам і на Січ.

По дорозі до Чигрина, забажав Гетьман заїхати до Канева аби там у монастирі, принести подяку Богові за ратний успіх та за визволення України. Забравши з собою Генеральну Старшину й невеличкий конвой (охорону), Гетьман повернув на Канев, а решта війська з обозом простувала до Чигрина. Прочувши що Гетьман з невеликою силою іде до Канева на прощу, Поляки повернули і напали на монастирь у той час коли Гетьман молився. Так зрадою захопили вони Гетьмана з Генеральною Старшиною, але боючись народу тією ж нічю повезли всіх їх до Варшави.

Потоцький, маючи в руках Гетьмана Острияницю, зібрав негайно де які сили і кинувся на козаків, які йшли на Чигрин і несподівано напав на них та заволодів обозом, узявши при цьому 600 козаків полоненими. Ярема Вишнинецький погнався за Отаманом Путивльцем і Риндичем. Прочувши про зрадливий вчинок Поляків над Гетьманом, Риндич з сином Гетьмана подався за р. Донець на т. з. Слобожанську Україну. За Донцем став Риндич кошем, зібрав Раду на якій 11

і проголосили Гетьманом Яків Остряницю. Яків Остряниця гетьманував над тими Слобожанськими козаками з 1638 і десь до 1645 року. Він закріпив міста Чугуїв, Острогжеськ і др. та організував перші Слобожанські Козацькі полки: Чугуєвський, Острогжеський, Ізюмський, Сумський, Ахтирський і ин. Московський царь не мав нічого супроти цих заходів Гетьмана Яківа Остряниці і не перечив українцям вільно осідати на Слобожанщині. Як відомо з наших родинних хронік, умер Гетьман Яків Остряниця у Чугуєві і його могила, під назвою: Остряницина, залишилася і досі в степу по дорозі з Чугуєва на Ізюм.

Вернемося ж тепер до схопленого поляками Гетьмана Степана Остряниці.

З наближенням до Варшави, Гетьмана і Старшину скували ланцюгами в два ряди, накинувши вірьовки на шию і верхівці таскали їх під барабанний бій по вулицям Варшави, яко мовляв полонених захоплених під Полонним. У Варшаві посадили їх до глибокої в'язниці.

Дружина Гетьмана Степана Остряниці, прочувши про вчинок Поляків з її чоловіком, вирядила негайно свого найменшого, а тепер і одинокого, сина Івана з козацьким загоном на Січ, а сама заперлася у Чигринському замкові. Надійшовші польські загоны, розпочали штурм замку. Не маючи досить війська й запасів зброї та їжі, замок не міг довго триматися. Але Гетьманова, не волюючи попасти у полон, запалила пороховий льох, скрикнувши перед тим: «Не хочу бути п'ятою в людських руках і пережити мого мужа!» — Вибух зруйнував замок і побив багато Поляків, що було повлазили на його стіни.

Жінки Генеральних Старшин, забравши з собою дітей поїхали до Варшави, сподіваючись досягнути правди у Короля для своїх чоловіків. Слізно просили вони й діти за батьків, але це не вразило нікого з магнатів, а Король був безсильний. Без розправи і без суда, потаскали Гетьмана і Старшину на муки. — «Казнь она, каже літописець, ще не біла в міре, і не слухана в чоловічестві по люто́сті сво́єй і варварству, і потомство вряд чи повіре сему собитію — ібо нікому і

а проізованіє в дійство устрашило би самих звірей і чудовищ. Оноє откривала процесія римская з множенством ксендзов єя, которія уговаривалі везьоних на жертву, чтобы оні приїлі закон їх на ізбавленіє своє в чистиліщі, но сії нічого їм не одвічая, молились Богу по своєї вірі. Место казні било наповнено народом, войськом і палачами з їх орудіями» (Див.: Мркевич — Истор. Малор.).

Гетьман Степан Остряница, Генеральний Обозний Сурмило, Полковники: Недригайло, Баюк — були колесовані. Їм переломано руки і ноги а по колесу тягнули з них жили поки вони не вмерли. Полковники: Гейдеровський, Бутрим і Запалій, Обозні: Кизим і Сучевський — були пробиті залізними списами наскрізь і підняті живими на палі. Полкові Осаули: Постилич, Гарун, Супига, Подобай, Харкевич, Чурай, Сотники: Чуприна, Окулович, Сокольський, Миревич і Ворожбит — були прибиті цвяхами стоячи до дощок, облиті смолою і спалені. Хорунжі: Могилянський, Загреба, Скребило, Ахтирка, Потурай, Бурлій і Загнибіда — розірвані залізними крючьями, похожими на лапи ведмідя. Генеральні Старшини: Мантей, Дунаєвський, Полтавець, Скудрій, Глянський, Завезун, Костир, Гуртовий, Тумар і Тугай — четвертовані.

Жінки і діти, побачивши перші катування, наповнили площчу криком і плачем, але скоро замовкли. Жінкам обрізали груди і перерубали їх до їдної. Дітей, бродивших і лазивших коло скривавлених матерів, перепалили на залізних ґратах на виду ще живих батьків. Голови, руки й ноги Гетьмана та Генеральної Старшини, були розвезені по всій Україні і розвіпані на стовбах по мійських площах. Польські пани їздили з військом по Україні і робили все що хотіли. Грабуючи добро козацьке і церковне, вони розпродавали все це жидам. Жиди перероблювали церковні річі собі на посуду, а жидівки з риз і стихарів шили собі сукні. Все це натурально сильно обурювало український козацький нарід, але несила повстати проти ворога примусовала його мовчати. Пани обернули козаків у наймане військо (сословіє) і поділили їх маєтки меже собою. Для одного Конецьпольського завів Боплян 50-т осель 13

з котрих, як він сам каже, в книзі присвяченій ним Яну Казіміру, склалося через кілька літ до тисячі сіл. Потоцькі й Вишнерецькі водили в степи козацькі полки, комисари руйнували їх станиці і села а від полювання й рибних ловів відбірали у українського козацького народу найкращу здобич. Так протяглося десять років. . . . Але нарешті вдарив грім Господень і блискавкою від нього пронеслося по всій Українській Козацькій Землі — ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ! . . .

Минули століття! . . . Просохла кров козацька! . . . Зазеленіли степи! . . . Минулеж брєніло давньою, навіть напів забутою думою! . . . З історичних та наших таки родинних хронік схоронилося де що про ролю Полтавців і Остряниць у визвольній українській боротьбі. В дитячі роки, та і дорослим, я дуже часто читав наші родинні хроніки і тому можу передати головніше по пам'яті. Дати більш детальний огляд є тяжко за відсутністю матеріалу який прийшлося мені залишити, з вихідом на еміграцію, в дома і доля його є сьогодні невідома. З великим жалем згадую я стару велику Біблію друковану десь в середині 1600-х років по карнизу котрої списувалися то думки, то тогочасні події з роду в рід, як також заносилися для пам'яті усякі родинні свята, походи, війни і т. и. Отже з цієї нашої родинної хроніки видно що рід Полтавців відігравав пізніше ролю в часи Гетьмана Ханенка. Так приміром в цей час їздив послом до Варшави від Гетьмана Генеральний Осавул Іван Полтавець. Ці переговори з поляками закінчилися не так як хотілось українцям і, по поверненні з Варшави, Генеральний Осавул Іван Полтавець поїхав до Гетьмана Петра Дорошенка у якого і залишився бо Ханенко зрікся булави. Про цей випад, згадується також і в монографії Костомаріва. Рід Остряниць приймав участь в боротьбі України за визволення в часи Хмельницького, Дорошенка й Мазепи. Так приміром при Кошовому Костеві Гордієнко — Головка, знаходився Генеральним Хорунжим Степан Остряниця, який по Полтавському погромі вийшов 14 з Мазепою до Туреччини. Про цей випад списано ним

самим по карнизам військового статуту Петра I-го, який схоронився в нашому родові. Занотовани події там коротко але послідовно, починаючи від Полтавської битви і до смерті Гетьмана Мазепи, та про вибори Гетьманом Пилипа Орлика і про початок Прутського походу в 1711 році. Все списано у вигляді коротких нотачок, як приміром нотачки похідного деннику.

Від часу руїни Запоріжської Січі та знищення Гетьманату на Україні, вийшов у Туреччину і рід Полтавців на т. з. Дунайську Січ. У 1783 році Степан Полтавець, запорожський полковник, одружився з Мариною Остриця і, по волі її батька, — (Марина була останньою в роді Остриць) — писався уже Полтавцем-Острицею. З переходом Дунайських Запорожців (1832) під проводом Кошового Гладкого знову на Україну, прийшов і мій прадід Сотник Денис Полтавець-Остриця. Як відомо і з історії, російський царь Микола I-й приобіцяв Дунайським Запорожцям повернення старих Запоріжських Земель і вольностей, але, як і завжди, москалі і тут збрехали. Замість відновлення Запоріжського Війська з Кошем на Хортиці, погнали дунайських українців ближче до Кавказу і дали їм землі вздовж берегу Азовського моря та прозвали їх Азовським Військом. Це викликало незадоволення серед українців які почували себе під турецькою владою далеко вільніше ніж під московською. До цих незадоволених належав і мій прадід Денис Полтавець-Остриця. Тому зібрав він всіх незадоволених козаків і вирішив тікати знову на Дунай. Було це весною коли Азовське море є дуже бурхливе, та і не було досить відповідних байдаків, а тому взяв він шлях суходолом. Але москалі довідались про це і козаків, недалеко Дніпра, перехопила російська конниця, яка по силі була далеко більша ніж козаки. Козаки були розбиті і декого з них схопили — а де хто певно таки і втік на Дунай. Схопили і мого прадіда. Позаяк він був Отаманом цього відділу, то його, за піднесення бунту, вислали на Сибір. Там він і умер.

Дід мій Вукол Полтавець-Остриця, як малолітній, стався залишений при Азовському Військові і перейшов з ним на Кубань. По одружені (за жінку мав 15

він, як і мій прадід, татарку) виїхав мій дід на Україну і осів коло Чигрина перебравши до володіння маєток свого родича, який умер бездітним. Батько мій Василь Полтавець-Остриця служив теж старшиною в Кубанському (Чорноморському) військові. В 1888 році оженився він на Ганні з роду чигринських дідичів Житницьких. У 1890 році народився я, а в 1892 році мій батько був убитий в перестрілці з абреками на Кавказі. До шости років жив я з моєю матір'ю у Чигрені та в Суботіві в маєтку мого діда Павла Житницького. Маєток цей був не великий, бо за участь одного з Житницьких у польському повстанні багато землі було російським урядом сконфісковано. В 1897 році одружилась моя мати в друге з Василем Моргуненком, який походив з козацької родини з під Корсуня і мав там свій хутір Буки. Від цього другого подружжя моєї матері, народилася моя сестра Ніна і брат Антонін Моргуненко.

Весело пролетіли мої дитячі роки то на Україні, то на Кубані. Гай гай, не вернуться вони! . . . Ось як сьогодні згадую я Чигрин і Суботів, дідівський будинок з великим садком, Корсунь над бурхливою Росєю з шумами, Суботів з гетьманською каплицею в котрій я був охрещений, до якої так часто ходив з моєю нянею від якої чував багато казок і переказів про те що колись давно діялось на нашій любій Україні. Пригадується мені і наш будинок, який стояв недалеко Суботіва. Ось так і бачу, ніби в дійсности, те його старовинне умебльованя зі старовинними образами та килимами й зброєю, розвішаною на стінах. Кожен куток тут нагадував про славетне давнє минуле і велике, вільної, але разом і нещасної, Козацької України. Загинуло усе! . . . Пронеслася хуртовина революції і рука хижака-окупанта знищела все це, що добувалося колись лицарськими руками в битвах з ворогами України. . .

«Сьогодні — вчора!» . . . Але це «вчора» глибоко й непорушно живе в душі і серці Українського Козацького Народу і ніякі наїзди й визиски окупантів не знищують в ньому його віру в Великодержавну Самостійну

Грає кобзарь на своїй кобзі і під згуки її струн співає думу про те, як попадали козаки в татарську й турецьку неволю, про нестерпимі муки, які виносили вони від ріжних ворогів і окупантів України. Сумно згучить старечий голос бандуриста-кобзаря, жалібно стогнуть струни кобзи. Стоїть кругом нарід, стоїть непорушно з опущеними головами немом чужинців стогін прадідів своїх — а допомогти не може. . . Не може — бо і сам стогне в ярмі ворожому! . . . Кінчив свою думу кобзарь. . . Сумно у всіх на душі. . . Кожен дивиться оден на одного ніби питає: «Де ж ті славетні козацькі Гетьмани й Отамани з полковниками та сотниками, що ввели колись нас на бій з ворогами України? . . . Де поділось славетне козацьке військо? . . . Хто ми? Яких батьків? Чиї діти? . . .» Але ось знову заспівав кобзарь пісню, але иньшу: співає він про вільную широку степ козацьку, співає про те «де зродилась гарцювала козацька воля» — про Січу славу Запоріжську, про славетні й великі діла прадідів, про силу й хоробрість козацьку. Все дужче й дужче гудять живі струни бандури, кріпшав голос старого кобзаря, ніби молодість повернулась до нього, ніби сила козацька опанувала тіло й душу. . . І підіймаються похилені голови слухачів, розправляє зогнуті спини український козацький нарід і у старих, і у молодих блищать очі завзятістю, — почули вони, що в їх жилах тече прадідівська козацька кров, почули, що вони не мужики а Вільні Козаки-Лицарі, почули вони — хто вони, яких батьків, чиї діти! Почули вони, що Самостійність України і їх доля в їх власних руках — на кінці козацької шаблі! Цю самостійність вони здобудуть, бо вони є Вільні Козаки — достойні правдуки, прадідів великих!

Слава Козацькій Україні! Слава Вільним Козакам!
Іван Полтавець-Острияниця.
Полковник.

20 березня 1938 року.

Прим.: — Видано по ініціативі й заходами Українського Вільного Козацтва (Українського Національного Козацького Руху — У. Н. К. Р.).

Львівська державна
наукова бібліотека

4540

УКРАЇНСЬКЕ ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО

СТЕПАН ОСТРЯНИЦЯ

ГЕТЬМАН УКРАЇНИ

1638

1938

Stefan Ostranitzia

Hetmanus totius Ukrainae fluminis Dnipr a
dextris et a sinistris et kosakorum Dux 1638.